

ŞARK MEDRESELERİNDEKİ İŞLEV KAYBININ NEDENLERİ ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Ahmet AKTAŞ*

Öz

İslam medeniyetinin temel kurumlarından birisi olan medreselerin tarihi İslamiyet'in ilk yıllarına dayanmaktadır. Selçuklular döneminde kurum-sallaşan medreseler, Osmanlı İmparatorluğu döneminde zirveye çıkmıştır. Osmanlı'nın son iki asrında medreseler işlevini yitirmeye başlamıştır. Bu işlevsizleşmenin arka planında birçok faktör etkili olmuştur. Söz konusu işlev yitimi Şark medreseleri için de geçerlidir. Bu çalışma, şark medreselerinin devamı niteliğinde olan Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki medreselerinin işlevsizleşmesinin nedenlerini Siirt ili örneğinde ele alan bir alan araştırmasıdır. Araştırma kapsamında medreselerin tarihsel süreci işlendikten sonra, şark medreselerinin etkisizleşmesinin nedenleri, alandan elde edilen çerçevesinde değerlendirilmiştir. Araştırmanın örneklemini seçilirken kartopu örneklem seçme tekniği kullanılmıştır. Nitel bir araştırma olarak tasarlanan çalışmada farklı yaş ve meslek kategorilerinden 25 kişi ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Sahadan toplanan veriler analiz edilmek için önce bilgisayar ortamında yazıya geçirilmiş, ardından da analiz edilmeye hazır

* Dr. Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi ABD, e-posta: aktasahmet21@gmail.com ORCID: [0000-0003-3986-6189](https://orcid.org/0000-0003-3986-6189)

hale getirilmek için temalara ayrılmıştır. Çalışma sonucunda, medreselerin işlevlerini yitirmesinde etkili olduğu düşünülen dört farklı tema tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Eğitim, Medrese, Siirt, İşlevsizleşme

A FIELD STUDY ON THE CAUSES OF LOSS OF FUNCTION IN THE EAST MADRASA

Abstract

The date of madrasahs, one of the basic institutions of Islamic civilization, dates back to the first years of Islam. The madrasahs, which were institutionalized during the Seljuk period, peaked during the Ottoman Empire. Madrasahs began to lose their function in the last two centuries of the Ottoman Empire. Many factors have influenced the background of this dysfunction. This loss of function is also valid for Şark Madrasahs. This study is a field study that deals with the reasons for the dysfunction of the madrasahs in the Southeastern Anatolia Region, which is the continuation of the oriental madrasahs, in the example of the province of Siirt. After processing the historical process of madrasahs within the scope of the research, the reasons for the ineffectiveness of the madrasahs were evaluated within the framework obtained from the field. While selecting the sample of the research, the snowball sample selection technique (or chain sample technique) was used. In the study designed as a qualitative research, in-depth interviews were made with 25 people from different age and profession categories. After the data is written, it is devoted to themes to be ready for analysis. As a result of the study, four different themes that were thought to be effective in losing their functions were identified.

Keywords:

Education, Madrasah, Siirt, Nonfunctionality

GİRİŞ

Tarihsel süreçte toplumları yönlendiren, onların siyasal, sosyal, kültürel, eğitsel ve ahlaki açıdan şekillendiren kurumlar var olmuştur. Bu kurumlar, dönemin şartları çerçevesinde toplumsal alanda önemli roller üstlenmişlerdir. Söz konusu bu kurumlar, değişen şartlarla beraber kimi zaman toplumda daha nüfuzlu bir konuma gelirken kimi zaman da unutulup yok olmaya yüz tutmuştur. Toplumsal alanda önemli fonksiyonlar üstlenmiş olan kurumlardan biri de şüphesiz medreselerdir. Medreseler, faaliyette bu-

lundukları coğrafyalarda sosyo-kültürel ve ahlaki alanda önemli hizmetler sunmuştur.¹

İslam medeniyetinin temel eğitim kurumlarından birisi olan medreselerin tarihi, İslamiyet’le yaşıttır. Bu eğitim kurumları, İslamiyet’in ilk yıllarında mescitlerde faaliyet yürütürken, Selçuklular döneminde daha kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Selçuklular ile başlayan kurumsallaşma süreci Osmanlı İmparatorluğu ile zirve noktaya ulaşmıştır. Bu süreçte bilim tarihine yön veren birçok âlim bu kurumlardan yetişerek medeniyete önemli katkılarda bulunmuştur.

Osmanlı imparatorluğunun son 200 yılına gelindiğinde bu eğitim kurumlarında birtakım bozulmalar yaşanmıştır. Söz konusu kurumun ıslahı için birçok girişimde bulunulmuş ancak medreseler bir daha o eski ihtişamlı günlerine kavuşamamıştır. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte başlayan süreçte çıkarılan Tevhid-i Tedrisat kanunu ile birlikte bu eğitim kurumları resmi olarak kapanmıştır. Ancak özellikle kırsal alanlarda veya devlet otoritesinin nispeten zayıf olduğu bölgelerde, medreseler gizli bir şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Medreselerin Osmanlı’nın son iki yüzyılında başlayan bozulma sürecine cumhuriyetle birlikte kanuni olarak yasaklanma süreci de eklenince bu kurumların etkileri gittikçe zayıflamıştır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu kapsamında medreseler resmi olarak yasaklanmasına rağmen; araştırma sahamızdaki medreseler varlıklarını sürdürmüştür. Bölgedeki medreselerin gayr-i resmi olarak faaliyetlerine devam etmelerine karşın; toplumsal alandaki etkinlikleri sınırlanmıştır. Geçmişle kıyaslandığında, özellikle son 30-40 yıllık dönemde, bu etki yitimi artmış vaziyettedir. Medreselerin yaşamış olduğu bu etki yitiminde birçok nedenden bahsedilebilir. Biz de bu çalışmada, Şark medreselerinin devamı niteliğinde olan bölgedeki medreselerin etkisizleşmesinde rol alan faktörleri Siirt ili örneğinde ele alacağız.

1. ARAŞTIRMANIN METODU

Nitel bir araştırma olarak tasarlanan bu çalışma bir alan araştırmasıdır. Araştırma kapsamında “Geçmişle kıyaslandığında medreselerin etkisiz-

¹ M. Halil Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencamı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2009), 7.

leşmesi söz konusu mu? (Şayet etkisizleşme söz konusu ise) bunun nedenleri nelerdir?” sorusuna cevap aranmıştır. Araştırmada çalışılan konunun kendi bağlamı içerisinde anlaşılması hedeflendiği için, katılımlı gözlem ve mülakat gibi araştırma teknikleri kullanılmıştır. Çalışılan konunun anket vasıtasıyla derinlemesine anlaşılacağı düşüncesinden hareketle nitel yöntem ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Araştırmada yarı yapılandırılmış soru formu çerçevesinde derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Bu teknik, araştırılan konuyla ilgili, daha çok açık uçlu soruların sorulduğu ve detaylı cevapların alınmasına imkân tanıyan bir veri toplama tekniğidir.² Mülakat tekniğinin yanı sıra gözlem, literatür taraması gibi veri toplama araçları da kullanılmıştır.

Araştırmanın evrenini Siirt ili oluşturmaktadır. Çalışmamızda örneklem seçiminde *kartopu* tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda farklı meslek ve yaş kategorisinden 25 kişi ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Örneklem seçiminde şeyh, seyda, müderris, şeyh ailesi üyesi, medrese mezunu ve tarikat mensubu gibi hem medreseler ile doğrudan ilgisi olan hem de bu kurumla ilgisi olmayan kişilerle görüşülmeye çalışılmıştır. Böylelikle elde edilen verilerin tek taraflı olması engellenmeye çalışılmıştır. Mülakatlar 2019 yılı Mart-Eylül ayları arasında yapılmıştır. Mülakat yapılan kişiler K1, K2, K3 şeklinde kodlanmıştır. Katılımcılar ait bilgiler çalışmanın sonunda liste halinde verilmiştir.

Nitel veri analizi konusunda sıklıkla başvurulan analiz türlerinden birisi fenomenolojik analizdir.³ Biz de araştırmamızda desen olarak fenomenolojik araştırma deseni benimsedik. Bu deseni benimsememizin nedeni, araştırmaya konu edilen olgu hakkında detaylı bilgi sahibi olma isteğidir. Bu kapsamda, çalışmamızda kesin açıklamalar yapmak yerine anlayıcı bir yaklaşım benimsenmiştir. Araştırmamıza konu olan olay, olgu, deneyim ve algıların katılımcıların dünyasında nasıl algılandığı keşfedilmeye çalışılmıştır.

² Hasan Hüseyin Tekin - Hasan Tekin, “Nitel Araştırma Yönteminin Bir veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme” *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3/13, (2006), 101

³ Murat Özdemir, “Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1, (2010), 323.

2. TARİHSEL SÜREÇTE MEDRESELER

İslamiyet'in ilk devirlerinde, öğretim, mescitlerde yapılmaktaydı.⁴ Medreselere gelinceye kadar Hz. Muhammed döneminde, önce Mekke'de Ebul Erkam'ın evinde, hicretten sonra ise Medine'de inşa edilen mescidin bir parçası olan Suffa'da ilmi çalışmalar sürdürülmüştür.⁵ Medine'ye hicret sonrasında yapılan Mescid-i Nebevi, ibadet edilen yer olmanın yanında eğitim öğretim faaliyetlerinin de yürütüldüğü bir mekândı. İslamiyet'in ilk yıllarında mescid ve camilerde yapılan dersler, ders programlarının genişlemesi ve artan ilimlerin bir düzen içinde öğretilmesi gerekliliği eğitim için özel binalar kurulması ihtiyacını doğurdu.

Abbasiler döneminde ilmi faaliyetler kapsamında Bağdad'da *Beytü'l Hikme* açılmış, Halife Me'mun zamanında burası büyük bir ilim merkezi haline gelmiştir. Bu kurum daha sonra Halife Mütevekkil döneminde kapatılmış, yerine Dâru'l-ilm adlı müessesese kurulmuştur. Bu müesseselerden ilki IX-X. asırlarda Musul'da kurulmuştur.⁶

İslam eğitim tarihinde dönüm noktası olarak kabul edilebilecek dönemlerden birisi Selçuklular dönemidir. Zira medreselerin kurumsallaşma sürecinin Selçuklular döneminde başladığını görmekteyiz. 1040 yılında Nişabur'da Tuğrul Bey tarafından açılan medrese Selçukluların ilk medresesi olmuştur. Takip eden süreçte Sultan Alparslan döneminde vezir Nizam'ül Mülk'ün 1066 yılında Bağdat'ta açtığı Nizamiye medresesi, İslam dünyasında sistemli eğitim faaliyetlerinin başlangıç tarihi olmuştur. Nizamü'l-Mülk zamanında kurumsal bir yapıya ve olgunluğa kavuşmuş olan medreseler, bu tarihten sonra Bağdat, Musul, Basra, Belh, Herat, İsfahan, Rey gibi farklı coğrafyalarda gelişmeye başlamıştır.⁷ Selçuklular döneminde biçim, içerik ve teşkilat bakımından üst seviyeye ulaşan bu eğitim müesseseleri, daha da geliştirilerek Osmanlılar döneminin temel eğitim kurumu olmuştur.⁸

⁴ George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim* (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004), 71-72.

⁵ Ahmet Turan Yüksel, *İslam'da Bilim Tarihi -Başlangıçtan Osmanlı Döneminin Sonuna Kadar-* (Konya: Kitap Dünyası, 2016), 51.

⁶ Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 333.

⁷ Mehmet Dağ - Hıfzırahman Öymen, *İslam Eğitim Tarihi* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1974), 122.

⁸ Übeydullah Pilatin, *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Faaliyet Gösteren Geleneksel Eğitim Kurum-*

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu takip eden süreçte padişahlar ve devlet adamlarının önem verdiği hususlardan birinin de eğitim ve öğretim faaliyetleri olduğu görülmektedir. Osmanlı hükümdarları, ilk medreseleri kurarken Selçuklu, Mısır ve Türkistan medreselerinin teşkilatından istifade ettiler.⁹ İlk Osmanlı Medresesi İznik'te Orhan Gazi tarafından 1330'da kurulan İznik Orhaniyesi'dir. Osmanlı devletinde resmi kurumlar olarak medreselerin devlet düzeni içerisinde düzenli bir yapıya kavuşması, Fatih Sultan Mehmet'in kendi adıyla açtığı Fatih Medreseleri ile başlamıştır.¹⁰ Sahn-ı Seman olarak da bilinen bu medreselerde kelam, hadis, tefsir, fıkıh usulü gibi din derslerinin yanı sıra; mantık, riyaziyyat ve felsefe de okutulmaktaydı. Özellikle medrese eğitiminin üst kısmını teşkil eden *Sahn* medreselerinde felsefe dersleri önemli bir yer işgal etmekteydi.¹¹ Kanuni Döneminde devletin genişleyen sınırlarına paralel olarak eğitim, yargı, fetva ve yönetim alanında ortaya çıkan yetişmiş eleman ihtiyacını karşılamak adına yeni medreseler kurulmuştur.¹²

Osmanlı devletinin son iki asrına gelindiğinde medreselerde bozulmalar başlamıştır. Osmanlı devletindeki medreselerin küresel ölçekte yaşanan gelişmeler sonucunda ortaya çıkan yeni düzene karşı kendini yenileyememesi, sadece dini ilimlerin ağırlıklı olarak okutulması ve bu eğitimin de aktarmacı bir eğitimden öteye geçememesi gibi nedenlerle, medreseler eski işlevselliğini kaybetmeye başlamıştır.

Araştırma sahamızdaki medreselerin tarihsel sürecine baktığımızda, Osmanlı'daki gelişmelerle paralel bir süreç yaşadıklarını söyleyebiliriz. Şark medreseleri olarak tarif edilen medreselerin bölgede faaliyet göstermeye başladığı tarih kesin olmamakla birlikte, Hz. Ömer döneminde bölgede başlayan fetihlerle beraber ilmi kurumların da varlık göstermeye başladığı kabul edilmektedir. Bölgedeki medreselerde okutulan *Tasrifâ Kurmanci* (Kürtçe Tefsir) isimli eserin hicri 1000 yılında yazılmış olması bölgedeki

ları. (Elazığ: Fırat Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 11; Kenan Yakuboğlu, *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*. (İstanbul: Gökkuşbe Yayınları, 2006), 17.

⁹ Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi -Bir deneme-*. (Ankara: Mualim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1930), 17.

¹⁰ Remzi Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Medreseler" *Türk Kültürü*, 39/456, (2001), 210.

¹¹ Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi -Bir deneme-*, 17.

¹² Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2010), 67.

medrese tarihinin uzun bir geçmişe dayandığının kanıtıdır.¹³ Şark Medreseleri, Osmanlı'daki genel medrese yapılarıyla benzerlik taşımaktadır. Bölgede imparatorluğun direkt etkisi altında olan medreselerin sayısı azdır. Bu medreseler, “Resmî” medrese sistemine alternatif eğitim kurumları statüsündeydi. Bu medreselerde icazet alan biri, Osmanlı medrese sistemine dâhil olmak istediği zaman kurulan bir komisyon tarafından imtihana tabi tutulmaktaydı. Bu imtihandan başarılı bir şekilde ayrılan kişi Osmanlı medreselerinden icazet alan hocalarla aynı statüye kavuşuyordu.¹⁴ Bu durum Osmanlı Devleti döneminde alternatif medrese yapılanması şeklinde ifade edilebilir. Bölgedeki otonom yapı medreseler için de geçerliydi. Ancak imparatorluk genelinde medreselerde yaşanan aksaklıkların, bölge medreseleri içinde geçerli olduğunu ifade edebiliriz.

Osmanlı döneminde bölge medreseleri daha çok Mirlerin destekleriyle varlığını sürdürmekteydi. Zira medreselere verilen destek Mirler için bir takva göstergesi olarak kabul edilmekteydi. Öte yandan Mirlerin medreseye destek vermesi, onların, hem tebaasının hem de ulemanın saygısını kazanmasında etkiliydi.¹⁵ Zamanla beylerin verdiği desteğin zayıflamasıyla medreseler, şehirlerdeki varlıklarına alternatif olarak yeni etki alanları aramaya başladılar. Bu durum medreselerin kırsala doğru kaymasına neden oldu.

Mirlikler döneminde medreselerin sayısındaki artış bölgede eğitim seviyesinin yükselmesini sağlamıştır. Ancak mirliklerin tasfiye edilmesiyle medreseler ekonomik anlamda sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Bu süreçte medreseler kırsala kaymak zorunda kalmış ve kırsal alanda bu kurumların devamını sağlamada Nakşibendî tarikatı öncülük etmiştir.¹⁶ Birçok şeyh, ya bizzat kendi medresesini kurarak ya da uygun gördüğü bir öğretici aracılığıyla faaliyet yürüterek medrese geleneği ile yakın ilişki içinde olmuştur. Bölgede tarikatlar ve medreseler bazen yan yana birbirini tamamlayarak

¹³ Çiçek, Şark Medreselerinin Serencamı, 33-34.

¹⁴ Musa Kazım Yılmaz, “Kürtlerde Din Eğitimi ve Medreseler” *Kürtler*, ed. Adnan Demircan vd. (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2015), 111.

¹⁵ Metin Atmaca, “Şeyh, Şah ve Sultan: Kürtlerde Tarikat ve Devlet İlişkisi”, *Uluslararası Seyyid Tâbâ-i Hakkâri Sempozyumu Bildiri Kitabı* (İstanbul: Hakkari Üniversitesi Yayınları, 2014), 232.

¹⁶ Şakir Epözdemir, *Medreseyên Kurdistanê*. (İstanbul: Nubihar Yayınları, 2015), 25.

bazen de aynı çatı altında birleşerek var olmuşlardır.¹⁷ Bazı medrese hocaları, buldukları bölgedeki insanların tarikat mensubu olduklarını bildikleri için onlarla yakın ilişkiler geliştirmeye çalışmışlardır. Zira tarikata karşı bir pozisyon alan birçok medrese o bölgede faaliyet yürütemiyordu. Medreseler, tarikatlarla benzer gayeler peşinde oldukları için (ya da en azından bazı hususlarda ortak gayelere sahip olduklarından) tarikatlarla iyi ilişkiler kurmuşlar ve müderrislerin büyük bir kısmı bir şekilde tarikat/şeyh ile yakın ilişkiler içinde olmuşlardır. Öyle ki, bölgede ilim ve irfanlarıyla önemli bir itibar gören *Molla Halil es-Siirtî*, *Molla Halit el-Ureki*, *Şeyh Alâeddin Ohini* gibi zatlar aynı zamanda bir tarikat mensubu veya şeyhidir.¹⁸ Medrese ve tarikat arasındaki ilişki bazı yerlerde o kadar iç içedir ki aynı mekân hem medrese hem de dergâh olarak kullanılabilir. Örneğin, Kuzey Irak'ın Süleymaniye kentine bağlı Halepçede bulunan *Biyare Medresesi*, Mevlânâ Hâlid'in ilk halifesi olan Şeyh Osman Siracüddin et-Tavîlî'den (ö.1283/1866) bugüne kadar hem medrese hem de tekke olarak hizmet vermiştir.¹⁹ Bu medreselerde eğitim görenler müfredatlarındaki dersler çerçevesinde eğitim görmelerinin yanı sıra tasavvufi eğitimden de geçirilmiştir. Böylece buradan icazet alanların bir kısmı tarikat icazeti alarak halife olurken diğerleri de tarikata bağlı müderrisler olarak farklı bölgelerde faaliyet göstermişlerdir.²⁰

Yenileşme politikaları çerçevesinde modern okulların açılmasının yanı sıra medreseleri finanse edecek güç de ortadan kalkınca, bu eğitim kurumları da ortadan kalkmaya başladı. Kent merkezlerinde açılan modern eğitim kurumlarına alternatif olarak kırsal alanda Nakşibendî şeyhlerinin medreseleri açılmaya başlandı. Günümüze kadar varlığını sürdüren medreselerden büyük bir kısmı Nakşibendî şeyhleri tarafından kırsalda açılan medreselerdir. Çok az olmakla beraber beylikler döneminden kalma medreseler de bulunmaktadır. Mirlerin açtıkları medreselerin aksine şeyhlerin açtıkları

¹⁷ Nihat Karademir, *Sultan Abdülhamit ve Kürtler*, (İstanbul: Nübihar Yayınları, 2016), 423.

¹⁸ Çiçek, Şark Medreselerinin Serencamı, 156.

¹⁹ Abdulcebbar Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadi ve Hâlidî Tasavvuf Geleneginin Tarihsel Gelişim Süreci* (Erzurum, SBE, Doktora Tezi, 2013), 157.

²⁰ Abdulcebbar Kavak, "Hâlidîyye Medreselerinin Anadolu'daki İlim ve Kültür Hayatına Katkısı". *Uluslararası İlahiyat ve İslâmî İlimler Kavşağında Medreseler Sempozyumu*, (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013), 280.

medreseler köylerdeydi. Medreselerin şeyhlerin etkisine girmesiyle neredeyse her köyde bir medrese açılmaya başlamıştır. Çünkü icazet alan bir talebe imamlık yapmak üzere gittiği bir köyde eğer köy doğrudan şeyhe bağlı ise doğal olarak, eğer şeyhe bağlı değilse de köylüler masraflarını karşılamayı kabul ederse medrese açabiliyordu. Böylece kısa bir süre içinde neredeyse her köyde *feqî*lerin yetişmeye başladığı bir durum ortaya çıkmıştır.²¹

Kırsala kaymayla birlikte, medreselerin, şehirlerdeki hayat akışı, yeni bilgi ve gelişmelerden haberdar olma şansları azalmıştır. Bu durum medreselerin toplumsal hayatta köklü dönüşümler yapma gücünü sekteye uğratmıştır. Kırsala doğru kayış, belli bir süre sonra medreselerin kendi içine kapanması, dış dünya ile fikri, ilmi ve akademik bağlantılarının kesilmesini beraberinde getirmiştir. Medreselerin yasaklı kurumlar haline gelmesi de, onların çağdaş ilim dünyasıyla irtibata geçme imkânlarını kısıtladı. Böylelikle medreseler kapalı kurumlar şeklinde kendi müfredatlarını oluşturmak zorunda kaldı. Medreselerin dış dünya ile olan bağlantısının kesilmesi, müfredatlarının dönemin gereklerine uygun bir şekilde düzenleme imkânını zayıflatmıştır.

Özetleyecek olursak, kökleri İslamiyet'in ilk yıllarına dayanan medreseler, Anadolu Selçukluları döneminde düzenli bir yapıya kavuşmuş, Osmanlı döneminde ise en parlak dönemlerini yaşamıştır. Gerek müfredattaki değişiklikler gerekse medreselerin içyapısından kaynaklı sorunlardan dolayı medreselerin kendilerini yenileyememesi, bu kurumların işlevsizleşmesine neden olmuştur. Osmanlı Devletinde 1776'dan itibaren Batı tarzında askeri okullar ve Tanzimat yıllarından itibaren yine Batı'dan ilham alınarak Rüşdiye, İdadi, Sultani gibi okullar açılmaya başlanmıştır. Maarif Vekâletine bağlı bu kurumların yanında Meşihat, Şer'iyye ve Evkaf Nezaretine bağlı medrese ve eğitim kurumlarının olması eğitimde iki başlılık oluşturmaktaydı.²² Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitimdeki bu iki başlılığı ortadan kaldırma maksadıyla çıkarılan Tevhid-i Tedrisat kanunu sonrasında medreseler resmi olarak kapatılmıştır. Ancak devlet kontrolünün nispeten zayıf olduğu kırsal

²¹ Serdar Şengül, *Bilgi, Toplum, İktidar: Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesi ile Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, 2008), 95.

²² Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 329.

alanlarda bazı medreseler gayr-i resmi olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Faaliyetlerine devam eden medreselerin büyük bir kısmı, Osmanlı döneminde Şark Medreseleri olarak adlandırılan medreselerin devamı niteliğinde olan Doğu ve Güneydoğu'daki medreselerdir.

Medreseler gayr-i resmi olarak faaliyetlerini sürdürmüş olsalar da, bu kurumun geçmişte üstlendiği işlevler ile günümüzdeki işlevleri arasında önemli farklılıklar olmuştur. Geline süreçte geçmişle kıyaslandığında medreselerin toplumdaki etkilerinin azaldığı söylenebilir.

3. MEDRESELERİN ETKİLERİNİN AZALMASININ NEDENLERİ

Medreselerin tarihsel süreçte bozulmalarının nedenlerine yukarıda değinmiştik. Burada medrese geleneğinin hala canlı olduğu bir il olan Siirt ili örneğinde medreselerin etkilerinin azalmasının nedenlerini ele alacağız. Medreselerin geçmişe oranla etkilerinin kaybolmasında birçok faktör etkili olmuştur. Araştırmanın uygulama kısmı kapsamında topladığımız verilere bakıldığında dört ana temanın ortaya çıktığını görmekteyiz.

3.1. Medreselerin Güncellenme Sorunu

Osmanlıdaki medreseler, değişen şartlar karşısında etkili bir dönüşüm yapamamıştı. Çağın gereklerine uygun bir yenilenme süreci geçiremeyen medreseler zamanla asıl işlevlerinden uzaklaşmaya başlamıştır. Şark medreselerindeki durum da bundan pek farklı sayılmazdı. İmparatorluğun son aşısında yoğunluk kazanan ve cumhuriyet ile beraber zirveye ulaşan değişim rüzgârı karşısında medreseler kendilerini yenileme konusunda efektif sayılabilecek adımlar at(a)madılar. İki hatta üç asır önce kullanılan müfredat programıyla eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmede ısrar ettiler. Söz konusu müfredattan ilk etapta fenni ilimlerden bazıları çıkartılmış, daha sonra da İslami ilimler ikinci plana itilmişti. Bu süreçten sonra medreseler artık ağırlıklı olarak dil eğitimine öncelik vermeye başlamıştır. Dünyanın farklı bölgelerindeki medreseler radikal sayılabilecek değişimlere girmeleri rağmen şark medreseleri 200 yıllık müfredatın büyük ölçüde kırılmış hali

ile iş görmeye çalıştı. Dolayısıyla bu müfredat da köklü değişimler yaşayan toplumun ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı.²³

Bizim çalışmamızda da medreselerin işlevsizleşmesinde etkili olan hususlar konusunda sıklıkla kodlanan temaların başında bu güncelleneme sorunu gelmiştir. Bu sorun ile ilgili farklı nedenler öne sürülmüştür. Medresesi olan bir şeyh ile yaptığımız mülakatta bu konuda şu ifadeler kullanılmıştır:

Bugünkü durumda medrese ile toplum arasında eski zamanlardaki etki maalesef çok azaldı. Özellikle medreselerin resmi olarak kapatılması bunda çok etkili oldu. Medreseler donduruldu; ama toplum değişmeye devam etti. Son yıllarda medreseler açısından uygun ortam oluşmaya başlayınca medreseler buzlarını kırmaya başladı ama gözlerini açtığı anda içinde buldukları toplum artık eski toplum değildi. Toplum değişti ama medreseler dondurulduğu için eski usulde kaldı. Eski usul ile yeni şartlardaki topluma uyum sağlayamadı, onun üzerinde etkili olamadı (K19).

Medreselerin değişen toplumun karşısında, farklı nedenlerden dolayı durağan bir süreç yaşaması, bu kurumun etki alanını kısıtlayıcı bir faktör olmuştur. Özellikle Cumhuriyet ile birlikte bu kurumun yasaklanması, bu süreci daha da hızlandırmıştır. Tevhidi Tedrisat Kanunu ile içe kapanan medreseler, günümüzde toplumsal ihtiyaçlara karşılık verme kabiliyetlerini kaybetmeye başlamıştır. Son yıllarda medreseler için yeni imkânlar oluşmasına rağmen, değişen topluma eski yöntemlerle nüfuz etme çabaları medreselerin etkisini sınırlandırmıştır. Medreselerin gerek müfredat gerekse öğretim yöntemleri konusunda kendilerini güncelleyememeleri, onların etkinliğini sınırlandırmıştır.

Çiçek, medreselerin bu kendini yenileyememe sorununun yeni olmadığını, aslında bu virüsün Osmanlının son yıllarında medreselere bulaştığını ifade etmektedir. Bu “kendini yenileyememe” virüsünün o zamanlarda kuluçkaya yattığını söyleyen Çiçek, bu sorunun cumhuriyet öncesi dönemde öldürücü özelliği pek hissedilmediğini ancak cumhuriyetten sonra öldürücü özelliğinin daha belirgin hale geldiğini ifade etmektedir.²⁴

²³ Çiçek, Şark Medreselerinin Serencamı, 168.

²⁴ Çiçek, Şark Medreselerinin Serencamı, 170.

Medreselerdeki güncellen(e)meme sorununun nedenlerine baktığımızda üç alt temanın ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu temalar: *toplumdan soyutlanma, alet ilimlerine ağırlık verme, ezbere dayalı eğitim sistemi*'dir. Söz konusu bu hususlar aslında bu güncellenememe sorununun hem nedeni hem de sonucu olarak değerlendirilebilir. Şöyle ki; medreseler bir taraftan toplumdan soyutlandığı için gerekli dönüşümü yapamazken; diğer taraftan bu dönüşümü sağlayamama durumu medreselerin toplumdan soyutlanmasını derinleştirmiştir. Söz konusu hususlar medreselerin toplumsal alandaki etkisinin azalmasına neden olmaktadır.

3.1.1. Toplumdan Soyutlanma

Medreselerin güncellenme sorunu kapsamında ortaya çıkan birinci alt tema medreselerin toplumdan soyutlanmasıdır. Toplumdan soyutlanma, Medreselerin güncellenme sorununda hem sebep hem de sonuç olarak değerlendirilebilecek bir husustur. Medreseler toplumdan soyutlandıkça yaşanan değişimi algılamakta sorun yaşamış ve yeni şartlara uyum konusunda gerekli refleksi göstermekten uzak kalmışlar. Öte yandan toplumdan soyutlandığı için değişimi yakalayamama durumu, medreseleri gittikçe içine kapanan bir kurum haline getirmiştir.

Medreselerin çağın gerekliliklerinin farkında olmadığını, dolayısıyla toplumun ihtiyacı olan bilgi ve beceriyi de bilmediklerini söyleyen bir katılımcı (K11) bu durumu şöyle ifade etmiştir:

Toplumun nabzını bilmiyorlar. Kendi dergâhına kapanmışlar. Etraflarındaki insanlara baktığımızda eleştiren, sorgulayan kişiler değil. Daha çok itaat merkezli bir yaklaşım var. Belli bir kitap sırası var medreselerde. Bu kitaplar çok önemli. Burada hemfikiriz ama hayat sadece bu kitaplardan ibaret değil. Sadece bunlara yoğunlaştığınızda bu sefer toplumdan kopuk bir kesim yetiştiriyorlar. Bu nedenle toplumun sorunlarına çözüm üretecek kişiler yetişmiyor (K11).

Medreselerin son yıllarda yaşadığı dönüşümlerden dolayı, bu kurumun toplumun nabzını tutma, onun ihtiyaçlarına cevap verebilme kabiliyetinin azaldığı düşünülmektedir. Medreseler, toplumun nabzını tutma konusunda gerekli yeterliğe sahip olmayınca, toplumdaki sorunların kaynağı ve bu sorunların muhtemel çözüm yollarını tespit etmede efektif olamamaktadır. Medreselerdeki eğitimin sadece burada okutulan "sıra kitapları" ile sınırlı

olması, bu kitapların da ezberlenmesinden öteye geçilmemesi güncel problemler hakkında herhangi bir fikir üretmeyi sınırlamaktadır.

Medreseler aslında sadece dini eğitim veren kurumlar değildir. Tarihsel sürece baktığımızda astronomiden matematiğe, tıptan mantığa kadar birçok ilim dalının bu kurumlarda okutulduğu bilinmektedir. Medreselerde belli bir süre sonra fenni ilimlerin ihmal edilip sadece dini ilimlerin okutulduğu bir döneme girmiştir. Bu uygulama medreselerin genel bir eğitim kurumu olmaktan çıkıp sadece dini eğitim veren kurumlar haline gelmesine neden olmuştur. Dolayısıyla medreselerin toplumdan soyutlanmasında eğitim kurumu olan medresenin tarihsel süreçte bu eğitimi sadece bir alan ile sınırlamasının da etkili olduğu söylenebilir. Bu konuda K12'nin “Günümüz medrese eğitiminin sadece dini eğitim ile sınırlı olması medreseler için çok ciddi bir dezavantajdır. Böyle olunca sosyal hayattaki problemlere çare üretecek bir eğitim ve buna bağlı olarak öğrenci profili yetişmiyor.” şeklindeki ifadeleri bu durumu destekler niteliktedir.

Medreselerde yaşanan bu dönüşüm, çağın gerekleri konusunda bazı aksaklıkların yaşanmasına neden olmuştur. Bu aksaklıklardan birisi de toplumdan soyutlanma şeklinde ifade ettiğimiz içine kapanma sorunudur. Medreseler, sadece dini konulara yönelince dünyadaki gelişmelerden yeterince haberdar olamama sorunu ile karşılaştılar. Değişen şartlar hakkında yeterince bilgi sahibi olamayan bir kurumun toplumun ihtiyaç duyduğu şeyleri sunması pek kolay olmamaktadır.

Medreselerin toplumdan habersiz olmaları, dolayısıyla toplumla ilgili konularda bir misyon üstlenmelerine ket vurmaktadır. Aşırı korunmacı bir tavır, medreselerin toplumsal sorunlarda aktif rol almalarını kısıtlamaktadır. Bu çekincelerin altında toplumu yeterince analiz edememe ve onun sorun ve ihtiyaçlarından haberdar olmamanın etkili olduğu kanaatindeyiz. K13'ün “kaplumbağa misali tehlike anında kabuğuna çekiliyorlar” şeklindeki ifadesi bu durumu izah etmesi açısından önemlidir.

Medreselerin halini “kapalı kutu” metaforu ile ifade eden K11, bu durumun sonuçlarını şöyle izah etmiştir:

Medreselerin dış dünya ile bağlantılarının çok zayıf olduğunu, dolayısıyla 10 yıl boyunca burada eğitim görüp mezun olan birinin toplumla bağlarının zayıfladığını ifade etmiştir. Toplumu yeterince tanımayan birisi nasıl onun so-

runlarına çözüm üretebilir ki? Teşhisi koyabilmek ve tedavi önerebilmek için önce hastayı tanıman gerekiyor (K11).

Eğitimin, bireylerin entelektüel gelişimlerine katkıda bulunmak kadar, toplumun ihtiyaç duyduğu alanlarda bilginin üretimi, kalifiye eleman yetiştirme, vb. ihtiyaçları karşılamaktır. Söz konusu bu amaçlara ulaşabilmek için, toplumun ihtiyaçları hakkında bilgi sahibi olmak ve bu kapsamda programlar hazırlamak gerekmektedir. Eğitim programları hazırlanırken pedagojik, teknik, sosyolojik, siyasal vb. birçok husus göz önüne alınmaktadır. Bu hususlar göz önüne alınmadan hazırlanan programların istenilen hedeflere ulaştırma imkânı sınırlı olabilmektedir. Belirlenen hedeflere ulaşmak için birçok yönden toplumun ihtiyaçlarının belirlenip bu ihtiyaçlar doğrultusunda programların hazırlanıp uygulanması gerekmektedir. Toplumdan soyutlanmış veya sadece dar bir alan ile sınırlı kamış bir eğitim programının toplumun ihtiyaçlarına cevap verme potansiyelinin azalması muhtemeldir. Toplumdan soyutlanmış bir eğitim kurumu olan medreselerin bu kapsamda toplumu etkileyebilecek bir eğitim politikası belirleyip onu uygulaması da zorlaşmaktadır.

3.1.2. Alet İlimlerine Ağırlık Verilmesi

Medreselerin güncellenememe teması altında gelişen ikinci alt tema ise alet ilimlerine ağırlık verilmesidir. Medreselerin fenni ilimleri müfredat dışında tutmasından sonra tamamen dini eğitim denilebilecek bir müfredat uygulanmaya başlanmıştır. Daha sonra ise İslami ilimlerin ana omurgasını oluşturan hadis usulü, fıkıh usulü, mezhepler tarihi, dinler tarihi gibi ilimlerin programdaki ağırlığı azaltılmış ve neredeyse sadece Arapçaya yoğunlaşmış bir program uygulamaya konulmuştur. Bu program sadece alet ilimleri denilen ilimlerin öğretilmesinden oluşmaktadır. Bu durumun, medreselerin etkilerinin azalmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Yaptığımız mülakatlarda, kendisi de medrese eğitimi almış olan bir katılımcı, medreselerin bu konudaki eksikliğini şöyle ifade etmiştir:

Burada 10-15 yıl boyunca Arapçanın bütün yönleri öğreniliyor. Fakat bu eğitimin birkaç açıdan problemi var. Bunlardan biri de, medreseler dilin üzerinde çok durdukları için asıl problemlerine, dinin bizzat kendisi ile ilgili olan

kısmına gelemiyorlar. Yani çok fazla alet ilimlerinin üzerinde durulması problem olmuştur (K2).

Katılımcıya göre, Arapçanın bütün yönleriyle medreselerde öğretilmekte, ancak dilin üzerinde çok durulması dolayısıyla meselenin aslına gelememektedirler. Alet ilmi olan Arapçanın çok detaylı bir şekilde medreselerde öğretiliyor olması önemli bir husus iken; medrese eğitiminin sadece Arapça öğretiminden ibaretmiş gibi algılanması problem teşkil etmektedir. Alet ilimlerinin öğretilmesine verilen ağırlık din öğretiminin ihmal edilmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, medreselerde Arapça dil eğitimi etrafında şekillenen bir eğitim programının diğer alanların ihmal edilmesine neden olduğunu söyleyebiliriz. Medreselerde artık sadece ilimlerin anahtarı denilebilecek düzeyde bir bilgi verildiğini söyleyen bir katılımcının, “medrese anahtarı veriyor, kapıyı açmak ve oradaki şeyleri keşfetmek talebeye kalmıştır” şeklindeki ifadeleri, medresenin genel bir eğitimdeki konumunu ifade etmesi açısından dikkate değerdir.

Medreselerde asgari düzeyde verilen ilmi aletlerden sonra talebe buralarda fıkıh, hadis gibi ilimlerin yanı sıra dünyadaki fikir akımları vb hakkında okumalar yapmayınca, toplum içerisine çıktığında ne söyleyeceğini bilmiyor. Niye? Çünkü medresede sadece ilim öğrenebileceği alet ilimleri öğrenmiş. Yani anahtarı almış ama kapıyı açmamış. Böyle olunca toplumda ne olup bittiğini, dünyada neler olup bittiğini bilmiyor. Böyle bir medrese mezununun toplum üzerinde etkili olma şansı da kalmıyor (K19).

Medreselerde yaklaşık 10 yıl boyunca verilen eğitimi, katılımcı “anahtarı almış kapıyı açmak ona kalmış” olarak ifade etmektedir. Oysa eğitimde 10 yıllık bir süre azımsanacak bir süre değildir. Medreselerin bu konuda yeni bir yaklaşım benimsemeleri gerekmektedir. Zira 10 yıl boyunca sadece “anahtarı verebilmek” buradaki eğitim metodunda bir eksiklik olduğunu göstermektedir.

Medreselerin sadece asgari düzeyde eğitim verdiğini ifade eden katılımcı K21, durumun bu hale gelmesinde medreselerin yasaklı olmasının etkili olduğunu ifade etmiştir. Ona göre medreselerin yaşadığı sıkıntılar, onları böyle bir sürece zorlamıştır. Böyle bir süreçte medreselerde, “biz alet ilimlerini öğretilim ondan sonra bireyler bu ilimler sayesinde kendi çabalarıyla diğer ilimleri öğrensinler” anlayışının geliştiğini ifade etmiştir.

Aşkın'ın yaptığı çalışmada,²⁵ katılımcılara medrese ve devlet okulları (ilahiyat fakülteleri ve imam hatipler) arasındaki fark sorulduğunda; katılımcılar, medreselerin ilahiyat fakültelerinden daha iyi olduğunu ifade etmiş; buna gerekçe olarak da Arapça bilgisi sunmuşlardır. Medreselerin daha kaliteli olduğu vurgulanırken, Arapçanın sürekli ön planda tutulduğu görülmektedir. Medreselerde yıllarca verilen Arapça eğitimi, buradan mezun olan kişilerin bu konuda detaylı bilgiye sahip olmalarını sağlamaktadır. Ancak buradaki temel problemlerden birisi, medrese eğitiminin ağırlıklı olarak Arapça eğitimi üzerinde durmasıdır. Arapça bir alet ilmidir. Bu alet aracılığıyla ilme ulaşmak hedeflenir. Bu eğitim anlamlı olmasının yolu, bu alet ilimlerini aldıktan sonra ilme ulaşılacak bir eğitimin de olmasıdır. Ancak bölgedeki medreselere bakıldığında eğitim süresinin neredeyse tamamı bu alet ilimlerinin öğretilmesiyle geçmektedir. Dolayısıyla sadece alet ilimlerine ağırlık verilmesi, medreselerin etkinliğini sınırlayıcı olabilmektedir. Medreselerde Arapça dil eğitimi o kadar çok önemsenmiş ki eğitim neredeyse tamamen Arapça öğrenmeye eşdeğer olarak görülmeye başlanmıştır. Günümüzde medreseler, genel bir eğitim merkezi olmaktan çıkmış adeta bir Arapça dil merkezi hüviyetine bürünmüştür.

3.1.3. Ezbere Dayalı Eğitim Sistemi

Medreselerin güncellenememe teması altında gelişen üçüncü alt tema ise ezbere dayalı eğitim sistemi olmuştur. Katılımcıların verdikleri cevaplara baktığımızda, 'ezbere dayalı eğitim sisteminin' medreselerin toplumsal etkisini azalttığı düşüncesinin hâkim olduğunu söyleyebiliriz.

Ezber birçok eğitim kademesinde kısmi olarak başvurulan bir yöntemdir ancak eğitimin tamamı bu ezber üzerine inşa edildiğinde bir süre sonra kendisini sadece ona sunulan metni ezberlemekle sorumlu tutan bir öğrenci profilinin yetişmesi olasıdır. Bu sistem analitik düşünme becerilerinin zayıflamasına neden olabilmektedir. Böyle bir durumda kişinin bildiklerini sosyal hayata aktarması ve karşılaştığı problemlere çözüm üretme kapasitesinin azalması muhtemeldir.

²⁵ Deniz Aşkın, *-Din Gelenek ve Modernleşme- Türkiye'de Şark Medreseleri ve Seydalar*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2018), 308 vd.

Çiçek'e göre, şark medreselerinde kök salmış olan ezbere dayalı sistem, medrese mensuplarının düşünme melekelerini çok olumsuz etkilemiştir. 1960'lı yıllara kadar medreselere gidenlerin zekâ seviyelerinin iyi düzeyde olduğunu ama medreselerin bu potansiyeli bilgi üretme, düşünceyi yenileme ve yeni bilgileri keşfetmede değil; bilakis sadece bilgiyi ezberlemede ve tekrarlamada kullanmıştır. Söz konusu ezberci zihniyet medresedeki buluşçu ruhu öldürmüş, bu yüzden de şark medreselerinde keşfedici ilmi gelenek zayıflatmıştır.²⁶ Çalışmamamızda ulaştığımız sonuçlar, Çiçek'in bahsettiği bu husus ile paralellik arz etmektedir. Katılımcılar, ezbere dayalı sistemin, medreselerde toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak ilmi düzeyin oluşmasını engellediğini ifade etmiştir. Medreselerdeki eğitimin büyük bir kısmının, okutulan kitapları ezberlemekten ibaret olması, bir süre sonra eğitimin sadece ezberlemeye indirgenmesine neden olmaktadır. Ezberlemeye endekli bir eğitim programının analitik düşünme becerisini geliştirmesi sınırlı olmaktadır.

Medreselerdeki ezber sisteminin bir süre sonra hayatı yorumlama ve analiz etme becerilerini körelttiğini belirten bir katılımcının *"Medreselerde olan bilginin ezberlenmesi ön plana çıkmıştır. Ezber de önemlidir ama sadece ezber ile bu işler artık olmuyor. Burada elde edilen bilgilerle hayatı yorumlama, değerlendirme analiz etme gibi hususlar pek fazla öne çıkmıyor (K2)."* şeklindeki ifadeleri, medreselerdeki ezberci eğitim sisteminin hangi olumsuz sonuçlar doğurduğunu göstermektedir.

Medreselerde belli bir sıra ile okutulan kitaplar bulunmaktadır. Bir öğrencinin hangi seviyede olduğunu öğrenmek istendiğinde "hangi kitabı okuyorsun?" şeklinde sorulur. Bu okutulan kitapların baştan sona ezberlenmesi gerekmektedir. Günlük dersinden geçmek isteyen talebe o dersi ezberlemek zorundadır. Özellikle ilk sıra kitaplarında bazı talebeler anlamadığı halde ezberleyerek o dersi geçebilmektedir. Yaptığımız mülakatlarda medrese eğitimi alan kişilerden sıklıkla duyduğumuz "medrese eğitiminin ilk zamanlarında bazı kitapları anlamadığımız halde ezberleyip geçiyorduk" sözü bu durumu izah etmektedir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi ezberleme, her eğitim kademesinde ilgili

²⁶ Çiçek, Şark Medreselerinin Serencamı, 175.

derse ait asgari düzeyde bilgi sahibi olmak için başvurulan bir yöntemdir. Ancak eğitimin tamamını bu yöntem üzerine inşa etmek belli bir süre sonra sadece okuduğunu ezberleyen bir ve bunun dışında pek fazla bir zihinsel çabaya girmeyen bir öğrenci profiline ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu durumda talebe, bilgi üretmekten ziyade onu tüketen bir pozisyona gelmektedir. Bilgiyi ele alıp ondan hareketle karşılaştığı yeni problem alanlarına uyarlayamayan, eldeki bilgiden hareketle karşılaştığı farklı sorunlara çözüm üretemeyen bir talebenin sosyal hayatta etki edebileceği alanlar da sınırlı düzeyde kalmaktadır.

Medreselerin güncellenmesi konusunda “sorunun ne olduğu bilindiği halde güncellenme adına niçin reform yapılmadığını sorduğumuzda, medrese hocalarının “değişim adına bazı düzenlemelere gidilirse ve bu düzenlemeler kötü sonuçlanırsa” çekincesine sahip olduğu ifade edilmiştir. Kimse- nin böyle bir vebal atına girmek istemediği ifade edilmiştir. Bu vebali almak istememe durumunun, medreselerin gittikçe toplumdan soyutlanmasına neden olduğu kanaatindeyiz.

3.2. Pedagojik eksiklik/Usul eksikliği

Medreseleri işlevsizleşmesinde etkili olan ikinci ana tema, medreselerin pedagojik eksiklikleridir. Medreselerin eğitim metotlarını ve materyallerinin seçimi noktasında yaşadıkları sorunlar onların etki gücünü azaltan hususlardan birisidir. Son yıllarda Medrese Âlimleri Vakfı'nın (MEDAV) kurulması ve bu çatı altında çalıştayların düzenlenmesi, bu sorunları aşmaya yönelik çabalar olarak görülebilir. MEDAV, bu kapsamda kendileri için belirledikleri hedefleri şöyle sıralamaktadır:

1. “Bölgede yönlendirici ciddi bir kitle rolünde olan medrese mensuplarını ve âlimlerini bir vahdet çatısı altında toplamak,
2. Şu ana kadar illegal bir şekilde faaliyet gösteren bu eğitim kurumunu legal bir yapıya kavuşturmaya gayret etmek,
3. Toplum nezdinde ciddi saygınlıkları olan bölge âlimlerini toplumu irşat etmeye motive etmek ve bu irşat faaliyetlerini ulaşılamayan kesimlere götürmek ve dinin değişik nedenlerle bozulan imajını düzeltmek için stratejiler geliştirmek,
4. Toplumda yayılmaya yüz gösteren ve gittikçe daha fazla yaygınlık ka-

zanan uyuşturucu, sigara, fuhuş ve kumar gibi sâri hastalıklarla mücadele etmek,

5. Medrese müfredatını revize ederek çağın taleplerini karşılayabilecek bir program geliştirmek ve medreseleri yeniden inşa etmek,

6. İlahiyat gibi modern eğitim gören kurumlarla klasik yöntemlerle eğitim gören medrese arasında iletişim kurmak için gayret etmek. Zira her iki kurumun da birbirlerinde istifade edebilecekleri çok ciddi hususların olduğu kesindir.

7. Uzun vadede toplumu yönlendirecek ilim insanında tefekkür melekesini geliştirecek stratejiler geliştirmek.²⁷

Vakfın kendisine hedef olarak belirlediği hususlara baktığımızda, geliştirilmek istenen hususlar ile araştırmamızda katılımcılar tarafından belirtilen sorunlar arasında paralellik olduğunu görmekteyiz. Bu durum çalışmamızda ulaştığımız sonuçların teyit edilmesi anlamına gelmektedir. Öte yandan, böyle bir vakfın kurulmuş olması, bu kurumlardaki kişilerin sorunların farkında oldukları ve buna göre bir strateji geliştirmek istediklerini göstermektedir. Ancak vakfın çalışmalarına rağmen hala medreseler arasında eğitim yaklaşımları ve materyaller konusunda ortak bir programın ortaya çıkmaması söz konusu sorunların devam ettiğini göstermektedir.

Yaptığımız mülakatlarda da benzer sorunların varlığından bahsedilmiştir. K16'ın "... Eksiklikler var tabii ki. Mesela medreselerin oturmuş bir programı yok. Her medresenin kendisine göre bir programı var. Yani bütün medreselerde aynı şekilde uygulanan bir program yok. Eskiden beri süregelen bir kitap sırası var ona göre gidiliyor." şeklindeki ifadeleri, medreseler arasında henüz bir eşgüdümün oluşmadığını göstermektedir. Bütün medreselerde sırayla okutulan bir kitaplar olmasına rağmen, medreseden medreseye değişen bir farklılıklar olabilmektedir.

Medreselerdeki eğitimim modern hiçbir yaklaşımı kabul etmediğini, dolayısıyla anti-modern olduğunu ve tek tip öğrenci profili yetiştirdiğini

²⁷ Medrese Alimleri Vakfı (MEDAV), <http://medresealimleri.com/hakkimizda/> (Erişim: 15.02.2020)

ifade eden bir başka katılımcı, bu eğitimlerini sosyal hayatta bir karşılığının kalmadığını ifade etmiştir.

Medreselerin ortak herhangi bir eğitim metotları yok. Modern hiçbir eğitim yaklaşımını kabul etmiyorlar. Bundan 50 yıl önce ne okutuyorlarsa şimdi hala onu okutuyorlar. Eski usul devam ediyorlar. Okuttukları kitaplar da değişmez. Dolayısıyla medreseden çıkan birisinin profilinin bilirsin. Tek tip insan yetiştiriyorlar. Devlet ile paralel bir eğitim anlayışları yok. Oradaki eğitimin sosyal hayatta bir karşılığı yok. Yani havada kalıyor çocuk. Geleceğine etki eden, onu meslek sahibi edecek, entelektüel bilgi kazandıracak hiçbir fonksiyonu yok (K20).

Medreselerin işlevini yitirmesinde etkili pedagojik eksiklik konusu medreselerde katı bir geleneğin devam etmesinde etkili olmaktadır. Medresedeki müderris, kendisi nasıl bir eğitim metoduna tabi tutulmuşsa o da aynı metodu uygulamaktadır. Çağdaş gelişmelerin takip edilmesi, yeni öğretim stratejilerinin belirlenmesi vb. bir çabanın içerisine girmemektedirler. Aynı konuları daha etkili bir şekilde anlatan yeni eserler olmasına rağmen, sıra kitaplarında herhangi bir değişiklik söz konusu olmamaktadır. Öğrenme psikolojisi, eğitim psikolojisi, özel öğretim yöntemleri gibi eğitimde çok önemli etkisi olan hususlar, müderrisler tarafından pek de itibar edilmeyen konulardır.

Medreselerin çağın gelişmelerine kapalı bir yapıyı sürdürme çabası, onların topluma dokunabilme güçlerini kısıtlayıcı olabilmektedir. Toplumsal alana müdahil olamayan medreseler, asıl işlevlerini yetire getirme konusunda sorunlar yaşabilmektedir. Şeyh olan ve aynı zamanda medresesi olan K19'un, *geldiğimiz aşamada medreselerimiz, 'toplum için medreseden medrese için medreseye döndü'* şeklindeki ifadesi, asıl işlevi toplumun eğitim ihtiyacını karşılamak olan medreselerin artık kendi devamını sağlamaya çalışan bir yapıya dönüştüğünü göstermektedir. Bu durum doğal olarak medreselerin işlevsizleşmesine neden olmaktadır.

3.3. Yasal Engeller ve Statüsüzlük

Medreselerin etkilerinin azalmasında etkili olduğu düşünülen üçüncü ana tema bu yapıların belirli bir statülerinin olmamasıdır. Son yıllarda AK Parti hükümetleri tarafından bu kurumlara Kur'an Kursu adı altında bir

statü verilmeye çalışılmış olsa da medreselerin resmi olarak statüsü henüz netleşmiş değildir. Öte yandan buradan alınan icazet belgesinin resmi anlamda bir karşılığı henüz bulunmamaktadır. Bu durum da medreselerin tercih edilme düzeylerini azaltmakta ve dolayısıyla etki alanını da kısıtlamaktadır. Aşağıda iki katılımcıdan aktardığımız ifadeler bu duruma örnek olarak verilebilir.

Eski gücü ve etkisini sürdüren medreseler kalmadı. Buralarda İbrahim Hakkı, Sultan Memduh vb. gibi âlim zatlar yetişmiyor artık. Osmanlı'nın son dönemlerinde medreselerde başlayan yozlaşma Cumhuriyet dönemiyle illegal hale gelince etkileri iyice azaldı. Burada suçu hep medreselere ve müderrislere atmak insafli olmaz. Devlet bir anda bu kurumları yasaklayınca onların etkileri doğal olarak azaldı. Bir ara form olarak diyanet bünyesinde kurs olarak faaliyet gösteriyorlar ama bu da net değil (K4).

Medreselerin resmi statüde olmaması problemdir. Resmi olmayınca verdikleri icazetname de bir karşılık bulmuyor. Buradan aldığı icazet eğer bir lise diploması yerine geçseydi buradaki öğrenci ve eğitim kalitesi de artardı. Böyle olunca milletin çocuğunu burada 15 yıl tuttuktan sonra burası bitince git başının çaresine bak diyemiyoruz (K15).

Her iki katılımcının ifadelerine baktığımızda, medreselerin etkisizleşmesinde bu kurumların resmi bir statüsünün olmaması ve buna bağlı olarak vermiş oldukları icazet belgelerinin yasal bir karşılığının olmamasının etkili olduğu görüşü ön plandadır. Söz konusu bu statüsüzlüğün, bu kurumları etkisizleştirdiği düşünülmektedir.

Resmi olarak medreselerin herhangi bir statüsünün olmaması ve ortak bir programa tabi olmamaları, bu eğitim kurumları arasında farklılıklara neden olabilmektedir. Medreselerden alınan diplomanın resmi olarak bir karşılığının da olmaması, buralarda eğitim görececek öğrenci bulmayı zorlaştırmaktadır. Medreseler artık tercih sıralamasında sonlarda yer almaktadır. Yaklaşık 10 yıllık bir eğitimden sonra herhangi bir iş imkânı sunamayan medreselere öğrenci bulmak zorlaşmış durumdadır. Herhangi bir gelecek vaat edemeyen medreselerin öğrenciler tarafından tercih edilme ihtimali de düşmektedir.

Eğitimde önemli girdilerden birisi de şüphesiz öğrencinin bilişsel özellikleridir. Parlak bir zekâyâ sahip bir öğrencinin başarılı olması, fikir üret-

mesi daha muhtemeldir. Medreselerin altın çağlarını yaşadıkları dönemlere baktığımızda keskin zekâlı talebelerin buralarda eğitim gördüğünü görebiliriz. Günümüzde gelinen noktada medreselere giden öğrenci profiline bakıldığında aynı şeyi söylemek pek mümkün görünmüyor. Medreseler eskiden tercih sıralamasında ilk sıralarda bulunurken artık son seçenek olarak görülmeye başlanmıştır. “medreseye gitsin bari dinini öğrensin” anlayışı ile öğrenciler buralara gönderilebilmektedir. Eğitiminde başarılı olan öğrenciler kolay kolay medreselere gönderilmiyor. Dolayısıyla medreselerin etkisini azaltan hususlardan birisi de, daha düşük profilli öğrencilerin burarla gönderilmesidir. Zira bu medreseler herhangi bir statüye sahip olmadığı için buralardan mezun olan kişiler herhangi bir iş imkanına kavuşamamaktadır. Medreselerin işlevsizleşmesini buralara gönderilen öğrenci profilinin düşüklüğüne bağlayan bir görüşmeci durumu şöyle ifade etmiştir:

Eğitimde önemli olan başka bir husus da zekâdır. Çocuk ilkokulu bitirdi, ortaokulu bitirdi Anadolu lisesine giremiyor, dersleri kötü babası onu alıp medreseye gönderiyor. Yani belli bir seviyenin altındaki çocuklar medreseye gönderilmeye başlandı. Fen lisesini kazanan çocuğunu kimse medreseye göndermiyor (K22).

Normal okulda herhangi bir başarı yakalayamamış kişilerin aileleri tarafından “belki bir şey çıkar” ümidiyle medreseye gönderilen düşük profilli öğrencilerden dolayı kalitenin düştüğünü ifade eden katılımcı K4, medresedeki eğitim kalitesindeki düşüklüğü ve buna bağlı olarak işlevsizliğini bu hususa bağlamıştır.

Düşük profilli öğrencilerin medreselere gönderilmesi yukarıda ifade edildiği gibi medreselerin toplumsal alandaki etkisini azaltan nedenlerden birisi olarak gösterilebileceği gibi, medreselerin etkisizleşmesinin bir sonucu olarak da gösterilebilir. Zira insanların medreseleri tercih etmemelerinin nedeni, bu kurumların sosyal hayatta etkinliklerini yitirmiş olmasıdır. Medresenin herhangi bir gelecek vaat edememesi, insanların bu kurumu tercih etmemelerine neden olmaktadır. Böyle bir durumda medrese ilk tercih olmak yerine en son seçenek olarak kabul edilmektedir. “Belki bir şey çıkar” veya “bari dinini öğrensin” düşüncesiyle medreselerin son çare olarak tercih edilmesi, bu kurumun toplumdaki etkisinin azalmasının hem sonucu hem de nedeni olarak değerlendirilebilir.

3.4. Soy Şeyhliğinin Artması ve Medreselerin İtibar Aracına

Dönüşmesi

Medreselerin yetkinliğini kaybetmesi konusunda oluşan dördüncü ana tema ise soy şeyhliği ve buna bağlı olarak liyakatsiz kişilerin bu kurumların başına geçmesidir. Nakşibendî-Halidi geleneğindeki “tekke medrese birlikteliği” düşüncesi, şeyhlerin yetkin oldukları ve eğitime önem verdikleri dönemlerde, bölgedeki eğitim faaliyetleri açısından önemli hizmetlerin sağlanmasında etkili olmuştur. Hem şeyhlik hem de eğitim konusunda liyakatli kişilerin varlığı tekke-medrese birlikteliğini iyi bir şekilde sürdürmüştür. Bu birliktelik öyle bir boyuta gelmiş ki tekkesiz medrese düşünülemeyecek bir hal almıştır. Her şeyhin tekkesinin yanında bir medresesi olmuştur.

Tekke-medrese birlikteliği, eğitim alanında önemli hizmetlerin icra edilmesini sağlamış; ancak bu ilişki kırılğan bir zemin üzerinde olmuştur. Kırılğanlık, medresedeki eğitimin tekkenin başındaki zatın inisiyatifinde olmasından kaynaklanmaktadır. Şeyhin liyakatli olduğu zamanlarda bu kırılğanlık pek hissedilmemiştir. Ancak şeyhlik kurumundaki bozulmalardan sonra bu durum daha belirgin bir şekilde görülmeye başlanmıştır. Şeyhliğin bireysel çaba ile elde edilen bir makam olmaktan çıkıp, soy üzerinden devam etmesi, liyakat konusunda problemler yaşanmasına neden olmuştur. Bir kişinin babasının şeyh olması, onun şeyh olarak kabul edilmesi için yeterli bir sebep olarak kabul edilmeye başlandığında, hem tasavvufi terbiye hem de ilim olarak yetersiz kişilerin şeyhlik iddiasında bulunması daha muhtemel hale gelmiştir.

Bu durumun eğitim ile ilişkisine baktığımızda, yetkin olmayan bir şeyhin medresenin başında olması doğal olarak medreselerdeki eğitim kalitesini de olumsuz etkilemeye başlamıştır. Liyakatsiz şeyhlerin artmasıyla birlikte medreselerde ortaya çıkan kalitesizlikle ilgili K5 şu ifadeleri kullanmıştır:

Bugün şeyh diye ortalıkta olanların büyük bir kısmı aslında şeyh değildir. Babadan kalma bir şeyhlik söz konusu. Soydan kaynaklanan bir şeyhlik söz konusudur. Bunlar tarikat şeyhi değil; babaları şeyh olduğu için şeyh deniliyor bunlara. Bunlar medrese eğitimini bıraktılar. Çok cılız bir medrese eğitimi var. Kendileri yetkin değil ki iyi bir eğitim verebilsin. Her önüne gelen medrese açıyor. Kalite dersen çok zayıf (K5).

Katılımcının ifadelerinden hareketle, medrese açan kişilerin eğitimi olması gerektiği düşüncesinin hâkim olduğunu söyleyebiliriz. “Her önüne gelen kişi medrese açıyor” ifadesi medreseler üzerinde sağlanmak istenen bir itibar elde etme çabası olarak değerlendirilebilir. Medrese sahibi olmak kişiye toplum içerisinde bir itibar sağladığı için, işlevsel bir araç olarak kullanılması gündeme gelebilmektedir. Kişinin sahip olduğu medresenin büyüklüğü ve öğrenci sayısının çokluğu ile doğru orantılı olarak toplumsal bir saygınlık söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla şeyhe/seydaya bağlı medreselerin sayısı ve öğrencilerinin çokluğu toplumsal saygınlığını arttırıcı bir faktör olabilmektedir. Birçok yerde çok az sayıda talebe olmasına rağmen 4-5 katlı medreselerin yapılması, yapılan bu medreselerin bir kısmının çok lüks imkânlarla sahip olması, medrese üzerinden bir güç gösterisi yapmaya kadar varabilmektedir. Bu durum, kurumsal olarak azalan itibarların binalar üzerinden ifade edilmeye çalışıldığı izlenimi uyandırmaktadır. Bir katılımcının şu ifadeleri medreselerin nasıl bir işlev gördüklerini ifade etmektedir:

Medreseler, kurumsal saygınlık sağlamada işlev görüyor. Medreselerde verilen eğitim ve din adamı rolü medrese aracılığıyla o kuruma bir saygı duyulmasını sağlıyor. Fakat toplumu bilgilendirme, yönlendirme ve ihya etme konusunda çok eksik kalıyorlar hatta zarar bile verebiliyorlar. Çünkü pek çok modern konuya çözüm üretilmiyorlar. Bunlar büyük eksiklikler. Kendini yenileyemiyorlar (K20).

Bu işte artık ihlâs kalmadığını ve bazılarının bu işi sadece gösteriş için yaptığını ifade eden başka bir katılımcı ise şunları söylemiştir:

Artık o eski ihlâs yok. Bu işi rant için yapanlar bile var. Ortalıkta mantar gibi medrese bitiyor ama âlim yetişmiyor. Kendini ilme adamıyorlar. Samimiyet kalmadı. Gösteriş işine çevirmiş bazıları. 100 talebe yetiştireceğine 10 tane yetiştirsin ama en azından yetkin olsunlar. Bakıyorsunuz bir sürü öğrenci var ama icazet alınca topluma yön verecek pek kimse çıkmıyor (K6).

Medreselerin asıl işlevlerinden uzaklaştığını, eskiden önemli hizmetler sunmalarına rağmen günümüzde bu işlevlerini kaybettiğini söyleyen bir katılımcı ise (K7) “medreseler artık ailenin ekmeğ teknesi haline gelmiş.” şeklindeki ifadesiyle bu eğitim kurumunun nasıl dönüştüğünü ifade etmiştir.

Özetle, medreselerin başında bulunan kişilerin yetkin olmaması ve medreselerin asıl işlevinden sıyrılarak birer itibar aracı olarak kullanılması,

bu kurumun işlevsizleşmesinde etkili olmuştur. Medreselerin itibar aracı olarak kullanılmasının yanı sıra bazıları tarafından bir geçim kaynağı olarak görülmesi de bu kurumun işlevsizleşmesinde etkili olmuştur.

SONUÇ

Bu çalışmanın sonucunda, medreselerin etkisizleşmesinde birden fazla faktörün etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunlardan ilki medreselerin değişen şartlar karşısında kendisini güncelleyememesidir. Medreseler günün ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde gerek müfredat gerekse öğretim metotlarını güncellemedikleri için, tarihsel süreçte üstlendikleri rollerden uzaklaşmışlardır. Medreselerin güncellenememesinde, medreselerin toplumdaki soyutlanması, alet ilimlerine ağırlık vermeleri ve ezbere dayalı bir eğitim sistemi benimsemelerinin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Günümüzdeki medreseler, kapsayıcı bir eğitim merkezi olmaktan çıkıp neredeyse sadece birer “dil eğitimi merkezleri” haline gelmiştir. Bu durum, medreselerin perspektifinde bir daralmaya neden olmuştur. Söz konusu daralma, medreselerin topluma etkilerini sınırlamıştır.

Medreselerin bilgi üretmeyi bırakıp sadece mevcut bilgiyi ezberlemeye çalışmaları da bu kurumun etkisizleşmesinde önemli rol oynamıştır. Günümüzdeki medreselerdeki eğitim, okutulan “sıra kitaplarının” ezberlenmesi ile sınırlandırılmış vaziyettedir. Bu durum medreseleri “bilgi üretim merkezleri” olmaktan çıkarıp “bilgi tüketim merkezlerine” çevirmiştir. Bu aynı zamanda bir pedagojik eksikliği de doğurmuştur.

Medreselerin yasal zeminde bir statülerinin olmaması da bu kurumun etkisizleşmesinde önemli bir faktör olmuştur. Özellikle cumhuriyetin ilanı ile birlikte yasaklı duruma gelmeleri, bu kurumun faaliyetlerini sınırlayıcı olmuştur. Medreselerin mezun ettiği talebelerine verdikleri icazet’in yasal bir geçerliliğinin olmaması da bir başka etken olarak ifade edilebilir.

Medreselerin işlevsizleşmesinde etkili olan hususlardan birisinin de soy şeyhliği olduğunu söyleyebiliriz. Bilindiği üzere, Nakşibendî gelenekte tekke-medrese birlikteliği söz konudur. Şeyhlerin ehil olduğu dönemlerde tekke-medrese birlikteliği sorunsuz bir şekilde ilerlerken; liyakatsiz şeyhlerin ortaya çıkmasıyla birlikte medreselerdeki eğitimin kalitesi de düşmüştür. Liyakatsiz şeyhlerin türemesinde, şeyhliğin babadan oğula geçen bir olgu

olarak algılanması önemli olmuştur. Liyakatsiz şeyhlerin öncülük ettiği medrese eğitimi de doğal olarak bu süreçten olumsuz etkilenmiştir.

Bölgede medreselerin birer itibar aracı haline gelmiş olması da bu eğitim kurumlarının işlevsizleşmesinde önemli rol oynamıştır. Bölgede medrese sahibi olmak bireye toplumda önemli bir statü sağlayabilmektedir. Bu statü uğruna yeterli bilgi birikimi olmadan medrese açma durumu söz konusu olabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.17. Baskı, 2010
- Aşkın, Deniz. -*Din Gelenek ve Modernleşme- Türkiye’de Şark Medreseleri ve Seydalar*. Ankara: Nobel Yayınları. 2018.
- Atmaca, Metin. “Şeyh, Şah ve Sultan: Kürtlerde Tarikat ve Devlet İlişkisi”. *Uluslararası Seyyid Tâhâ-i Hakkâri Sempozyumu Bildiri Kitabı*. 232-238. İstanbul: Hakkari Üniversitesi Yayınları. 2014.
- Atuf, Nafi. *Türkiye Maarif Tarihi -Bir deneme-*. Ankara: Mualim Ahmet Halit Kitaphanesi. 1930.
- Çiçek, M. Halil. *Şark Medreselerinin Serancâmi*. İstanbul: Beyan Yayınları. 2009.
- Dağ, Muharrem. - Öymen, Hıfzırrahman. R. *İslam Eğitim Tarihi*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi. 1974.
- Epözdemir, Şakir. *Medreseynê Kurdistanê Dı Dewra Miran û Neqşebendıyan De*. İstanbul: Nubihar Yayınları. 2015.
- MEDAV. <http://medresealimleri.com/hakkimizda/> 15.02.2020
- Karademir, Nihat. *Sultan Abdülhamit ve Kürtler*. İstanbul: Nubihar Yayınları. 2. Baskı. 2016.
- Kavak, Abdulcebbar. *Mevlânâ Hâlid-i Bâğdadî ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihsel Gelişim Süreci*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi. SBE. Doktora Tezi. 2013.
- Kavak, Abdulcebbar. “Hâlidîyye Medreselerinin Anadolu’daki İlim ve Kültür Hayatına Katkısı”. *Uluslararası İlahiyat ve İslâmî İlimler Kavşağında Medreseler Sempozyumu*. 1/ 267-287. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları. 2013.
- Kazıcı, Ziya. *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. 16. Baskı. 2016.

- Kılıç, Remzi. “Osmanlı Devleti’nde Medreseler”. *Türk Kültür*. 39/456. 2001. 205-216.
- Makdisi, George. *Ortaçağ’da Yüksek Öğretim*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık. 2004.
- Özdemir, Murat. “Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11/1. 2010. 323-343.
- Pilatin, Übeydullah. *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Faaliyet Gösteren Geleneksel Eğitim Kurumları*. Elazığ: Fırat Üniversitesi SBE. Doktora Tezi. 2010.
- Şengül, Serdar. *Bilgi, Toplum, İktidar: Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesi ile Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi SBE, Doktora Tezi. 2008.
- Tekin, Hasan Hüseyin. - Tekin, Hasan. “Nitel Araştırma Yönteminin Bir veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme”. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3/13. 2006. 101-116.
- Yakuboğlu, Kenan. *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.2006.
- Yılmaz, Musa Kazım. “Kürtlerde Din Eğitimi ve Medreseler”. Kürtler. Ed. Adnan Demircan vd. 2/111-125. İstanbul: Nida Yayıncılık. 2015.
- Yüksel, Ahmet Turan. *İslam’da Bilim Tarihi (Başlangıçtan Osmanlı Döneminin Sonuna Kadar)*. Konya: Kitap Dünyası. 2002.

Görüşmeciler Listesi

- K1 Eski Diyanet personeli - 39
- K2 Şeyh Ailesi Üyesi, Medrese mezunu - 37
- K3 Şeyh - 42
- K4 Tarikat mensubu - 61
- K5 Memur, Medrese Mezunu, - 35
- K6 Gazeteci - 66
- K7 Eğitimci - 41
- K8 Geleneksel Kanaat Önderi - 74
- K9 Siyasetçi, Şeyh Ailesi Üyesi- 48
- K10 Şeyh Ailesi Üyesi, Medrese Mezunu – 42
- K11 İşçi, Tarikat mensubu – 40

- K12 Hizmetli, Tarikat mensubu – 36
K13 Eğitimci – 66
K14 Memur – 52
K15 Müderris- 34
K16 Müderris- 38
K17 Şeyh - 36
K18 Memur, Tarikat Mensubu – 39
K19 Şeyh – 38
K20 Eğitimci – 40
K21 Siyasetçi – 51
K22 Avukat – 36
K23 Esnaf, Tarikat Mensubu – 39
K24 Sağlıkçı, Tarikat mensubu – 42
K25 İşçi, Şeyh ailesi üyesi - 30